

Оригиналан научни рад

UDK 314.15(497.113)"1961/2011"

Original scientific work

Вања Јавор**ТРАНЗИЦИЈА ТИПОВА КРЕТАЊА СТАНОВНИШТВА
ВОЈВОДИНЕ У ПЕРИОДУ ОД 1961. ДО 2011. ГОДИНЕ**

Извод: Просторни аспекти развоја демографских система, који су условљени релацијама између пораста становништва и његових компоненти природног прираштаја и миграционог салда, познати као Кларкови модели типова кретања становништва, уведени су у југословенску литературу 1970-их година и користе се све до данас у емпиријским анализама развоја становништва Србије. Најчешће се овај показатељ у нашој литератури користи за оцену достигнутог стања демографских транзиционих токова. Циљ рада је управо приказ транзиције типова општег кретања становништва Војводине у последњих пола века, односно преплитање транзиционих трендова у природном обнављању и миграцијама становништва у Војводини на основу којих су формирану укупни популациони потенцијали у периоду од 1961. до 2011. године.

Кључне речи: Војводина, становништво, типови кретања, емиграција, имиграција

Abstract: Spatial aspects of demographic development systems, which are influenced by the relations between population growth and its components of natural increase and migration rate known as Clark's models of types of population movements, were introduced in Yugoslav literature in the 1970s and are used until today in empirical analyzes of population development of Serbia. This indicator in our literature is frequently used to assess the achieved state of demographic transition flows. Objective work is just a general overview of the transition types of population trends in the past half century, and intertwining transitional trends in the natural renewal and migration of the population in Vojvodina, based on which is formed the total population potentials in the period from 1961. to 2011.

Key words: Vojvodina, population, types of movement, emigration, immigration

Увод

Просторни аспекти демографског развоја, који су условљени релацијама између пораста становништва и његових компоненти природног прираштаја и миграционог салда, познати као Кларкови модели типова кретања становништва, уведени су у југословенску литературу 1970-их година и користе се све до данас у емпиријским анализама развоја становништва Србије, као добар синетички показатељ и у научним и у апликативним истраживањима на различитим регионалним нивоима.

У раду је коришћена типологија Младена Фригановића, настала модификовањем Кларкових модела типова кретања становништва. Тако се типови општег кретања становништва сврставају у две основне групе: емиграциону или егзодусну (Е), која указује на негативан миграциони салдо, и имиграциону (И) која указује на позитиван миграциони салдо различитог интензитета. У зависности од односа показатеља природног кретања и миграционог салда, свака група има 4 подтипа (Е1 – емиграција, Е2 – депопулација, Е3 – изразита депопулација, Е4 – изумирање; И1 – експанзија имиграцијом, И2 – регенерација имиграцијом, И3 – слаба регенерација имиграцијом и И4 – врло слаба регенерација имиграцијом).¹ Овако издвојени типови кретања становништва у међупописним периодима показују просторне аспекте транзиционих трендова у формирању и размештају укупних популационих потенцијала, достигнутим нивоима трансформације феномена природног обнављања на једној и миграција становништва на другој страни.

Упоредна анализа промена у популационој динамици на простору Војводине за последњих пет међупописних периода, применом типова општег кретања становништва показује све предности овог индикатора, којим се на врло једноставан начин исказују врло сложени односи популационих компонената.

Посебно издвајање праћења транзиције типова кретања градских насеља и општинских центара у односу на остала насеља показује у суштини механизме преразмештаја становништва у Војводини којим је током пет деценија (1961–2011. године) извршена поларизација од модела дисперзне насељености до модела снажне концентрације становништва у региону Новог Сада.

Утицај природне и миграционе компоненте на формирање популационих потенцијала

Стална међусобна повезаност компоненти природног и миграционог кретања становништва делује не само на промене у укупном броју становника већ и на разне структуре становништва, посебно на демографске структуре становништва, које онда након одређеног времена повратно делују на поједине компоненте природног и миграционог кретања становништва.

У првом посматраном међупописном периоду (1961–1971) у Војводини је пораст становништва, скоро у потпуности остварен захваљујући природном прираштају. У наредном десетогодишњем периоду, природни прираштај је у укупном порасту становништва учествовао са 84,3%, док је

¹ Детаљније видети у Фригановић М. (1978): *Демогеографија, становништво свијета*, Школска књига, Загреб.

миграциони салдо имао учешће од 15,7%. Крајем 1980-их година природни прираштај у Војводини поприма негативне вредности, па иако је природни прираштај у првој половини 1980-их година био позитиван, свакако није био довољан да би обезбедио пораст становништва, јер је утицај негативног миграционог салда био изразито доминантнији.

У последњој деценији XX века у условима рата и распада СФР Југославије и прилива избеглог, прогнаног и расељеног становништва у Војводину, краткорочно су измењени односи природног прираштаја и миграционог салда као компоненти популационе динамике. Остварен је пораст становништва и то захваљујући искључиво миграционој компоненти кретања становништва, јер је природна компонента имала изражено негативну вредност. Овај пораст броја становника остварен је захваљујући порасту у Јужнобачкој и Сремској области, јер преосталих пет области у Војводини у овом периоду бележи смањење броја становника и поред досељавања избеглица. На простору Војводине највећи број избеглица пописан је на подручју Новог Сада, а поред Новог Сада, већи број избеглица регистрован је у општинама Стара Пазова, Сомбор, Инђија, Рума, Суботица, Панчево, Зрењанин, Бачка Паланка, као и у већини општина Срема, средње и западне Бачке (Стевановић, Р., 2005: 50). У овом периоду значајно је издвојити управо Сремску област, као једину област у целој Војводини, у којој све општине бележе пораст броја становника. Специфичан географски положај Срема допринео је да се ова регија по динамици друштвено-географских појава издвоји од других регија у нашој земљи. Положај ове области је био актуелан током 1990-их година, због близине ратом угрожених подручја у Хрватској и Босни и Херцеговини. С друге стране, близина великих центара (Београда и Новог Сада) и њихов гравитациони утицај, утицао је на функционалне промене сремских насеобина. Густа саобраћајна мрежа и одличан саобраћајни положај, такође је сврставају међу водеће у нашој земљи (Матијевић, Д., Тошић, Б., Лукић, В., 2005:111).

Градска насеља после 1990-их година такође попримају депопулационе карактеристике, што значи да се и рурално и урбано становништво Војводине данас налази у дубокој постранзиционој фази природног обнављања (Спасовски, М., Шантић, Д., Радовановић, О., 2012:36). Дистрибуција природног прираштаја омогућава издвајање готово целокупне територије Војводине као релативно хомогеног депопулационог простора (Спасовски, М., 2003:66). У осталим насељима у Војводини, у последњем међупописном периоду (2002–2011), позитиван миграциони салдо остварен је само у општинама Петроварадин, Беочин и Темерин. Општина Нови Сад у овом периоду остварила је највећи пораст становништва на територији Србије (без Косова и Метохије), знатно већи пораст и од београдских општина.

Типови кретања становништва Војводине од 1961. до 2011. године

Развојни токови деаграризације, индустријализације и урбанизације после Другог светског рата су интензивирали све облике просторне мобилности становништва. Већ 1960-их година се у Војводини издвајају емиграциони простори, на једној и, регионални центар Нови Сад и градови са развијеном индустријском и другим централним функцијама, који постају имиграциона подручја, на другој страни (Спасовски, М., Шантић, Д., Јавор, В., 2014:379). Емиграциони простори на територији Војводине су били заступљенији у 78,3% укупног броја општина, чинећи хомогене просторе у источним, пограничним деловима Баната, северној и западној Бачкој. Све имиграционе општине припадале су типу И1, што је захватало 21,7% укупног броја општина. У 63,0% општина, градска насеља и општински центри су имали експанзију имиграцијом. Највећи број општина са егзодусом у овим насељима, имао је тренд обичне емиграције (15,2%). Једина општина чији је општински центар имао тренд изумирања је била општина Мали Иђош. Остала насеља су била захваћена егзодусом у 93,3% општина, а њих чак 2/3 је имало тренд изразите депопулације. Изумирањем су била захваћена само остала насеља у општини Србобран. Од укупног броја општина, у само три општине или 6,7% остала насеља су имала имиграциони карактер (Нови Сад, Петроварадин, Сента).

У периоду од 1971–1981. године незнатно се повећао број општина које је карактерисала експанзија имиграцијом на једној, а повећан је и број општина које је карактерисала обична емиграција, на другој страни. У Војводини је нешто више од 1/3 општина било захваћено експанзијом имиграцијом, а преостале 2/3 територије егзодусом. За разлику од претходног периода, када у Војводини није било општина захваћених изумирањем, сада су ове општине имале учешће од 30,4%. У 2/3 општина, градска насеља и општински центри су имали експанзију имиграцијом, док су у 30,4% општина ова насеља имала егзодусан карактер. Највећи број општина са егзодусом у овим насељима, имао је тренд изумирања (15,2%). Остала насеља су била захваћена егзодусом у више од 4/5 општина, а у 1/3 њих су имала тренд изумирања. За разлику од претходног периода, када су изумирањем била захваћена само остала насеља у општини Србобран, сада је овај тренд био присутан у 15 општина у овим насељима.

Након изразито динамичног преразмештаја становништва у периоду 1971–1981. године, у међупописном периоду 1981–1991. године, имиграциони простори су сужени на општину Нови Сад, као и општине Беоцин, Темерин, Стара Пазова и Пећинци, које су својим положајем и даље привлачиле становништво (Војковић, Г., 2007:116). У овом периоду се у Војводини види доминација емиграционих типова, пре свега изумирања становништва, у коме су обе компоненте популационе динамике негатив-

Vanja Javor

не. Више од половине свих општина (52,2%) у Војводини, било је захваће-
но изумирањем.

Табела 1. – Број општина Војводине према типовима кретања становништва,
1961. – 2011. године

Тип	БРОЈ ОПШТИНА									
	1961–1971.		1971–1981.		1981–1991.		1991–2002.		2002–2011.	
	број	%	број	%	број	%	број	%	број	%
Општине										
Е1	13	28,3	9	19,6	6	13,0	-	-	-	-
Е2	5	10,9	2	4,3	3	6,6	-	-	-	-
Е3	18	39,1	5	10,9	7	15,2	-	-	-	-
Е4	-	-	14	30,4	24	52,2	14	30,4	38	82,6
Е1 - Е4	36	78,3	30	65,2	40	87,0	14	30,4	38	82,6
И1	10	21,7	16	34,8	6	13,0	3	6,6	1	2,2
И2	-	-	-	-	-	-	9	19,6	1	2,2
И3	-	-	-	-	-	-	6	13,0	1	2,2
И4	-	-	-	-	-	-	14	30,4	5	10,8
И1 - И4	10	21,7	16	34,8	6	13,0	32	69,6	8	17,4
Укупно	46	100	46	100	46	100	46	100	46	100
Градска насеља и општински центри										
Е1	7	15,2	6	13,0	10	21,8	2	4,3	-	-
Е2	4	8,7	1	2,2	3	6,5	-	-	-	-
Е3	5	10,9	-	-	3	6,5	-	-	1	2,2
Е4	1	2,2	7	15,2	11	23,9	11	23,9	33	71,7
Е1 - Е4	17	37,0	14	30,4	27	58,7	13	28,2	34	73,9
И1	29	63,0	30	65,2	15	32,6	6	13,0	1	2,2
И2	-	-	1	2,2	1	2,2	11	23,9	1	2,2
И3	-	-	-	-	-	-	4	8,7	-	-
И4	-	-	1	2,2	3	6,5	12	26,2	10	21,7
И1 - И4	29	63,0	32	69,6	19	41,3	33	71,8	12	26,1
Укупно	46	100	46	100	46	100	46	100	46	100
Остала насеља										
Е1	4	8,8	5	11,1	-	-	-	-	-	-
Е2	7	15,6	6	13,3	3	6,7	-	-	-	-
Е3	30	66,7	12	26,8	2	4,4	-	-	-	-
Е4	1	2,2	15	33,3	32	71,2	14	31,1	42	93,4
Е1 - Е4	42	93,3	38	84,5	37	82,3	14	31,1	42	93,4
И1	3	6,7	6	13,3	6	13,3	3	6,7	1	2,2
И2	-	-	-	-	1	2,2	6	13,3	-	-
И3	-	-	-	-	1	2,2	5	11,1	-	-
И4	-	-	1	2,2	-	-	17	37,8	2	4,4
И1 - И4	3	6,7	7	15,5	8	17,7	31	68,9	3	6,6
Укупно	45	100	45	100	45	100	45	100	45	100

У свим имиграционим општинама, које су чиниле свега 13,0% у
укупном броју општина Војводине, популациону динамику одређивала је
експанзија имиграцијом (И1). У овом периоду доминантне постају оне оп-

штине чија градска насеља и општински центри имају егзодусни карактер и оне имају учешће од 58,7%. Скоро у једнаком броју општина ова насеља су била захваћена обичном емиграцијом и изумирањем. Тренд експанзије имиграцијом био је присутан у овим насељима у 1/3 општина, док су тренд регенерације имиграцијом имала градска насеља у општини Суботица, а врло слабу регенерацију имиграцијом имала су градска насеља у општинама Ада, Бечеј и Нови Бечеј. Егзодус у осталим насељима био је присутан у 82,3% општина, а њих чак 71,2% је имало тренд изумирања. Тако се, за разлику од претходног десетогодишњег периода, број општина у којима су остала насеља имала тренд изумирања више него удвостручио.

С обзиром да су због прилива избеглог, прогнаног и расељеног становништва, краткорочно измењени односи природног прираштаја и миграционог салда као компоненти популационе динамике, већина општина је у периоду од 1991–2002. године прешла из егзодусних у имиграционе типове, односно више од 2/3 општина је било имиграционо. С друге стране, преостала 1/3 општина припадала је најнеповољнијем егзодусном тренду, тј. тренду изумирања (Е4). Број имиграционих општина се у овом периоду, у односу на претходни посматрани период повећао за више од пет пута, а највећи број њих је имао тренд врло слабе регенерације имиграцијом. У овом периоду у 2/3 општина, градска насеља и општински центри имали су имиграциони карактер, а у исто толико општина у осталим насељима су били присутни различити имиграциони трендови, са највећим учешћем оних које су имале тренд врло слабе регенерације имиграцијом, док је у преосталој 1/3 општина у овим насељима био присутан тренд изумирања. Остала насеља су у овом периоду демографски незнатно обновљена избегличким миграцијама, али без обзира на досељавање становништва, услед високог негативног природног прираштаја, број становника и даље опада (Војковић, Г., 2007:112).

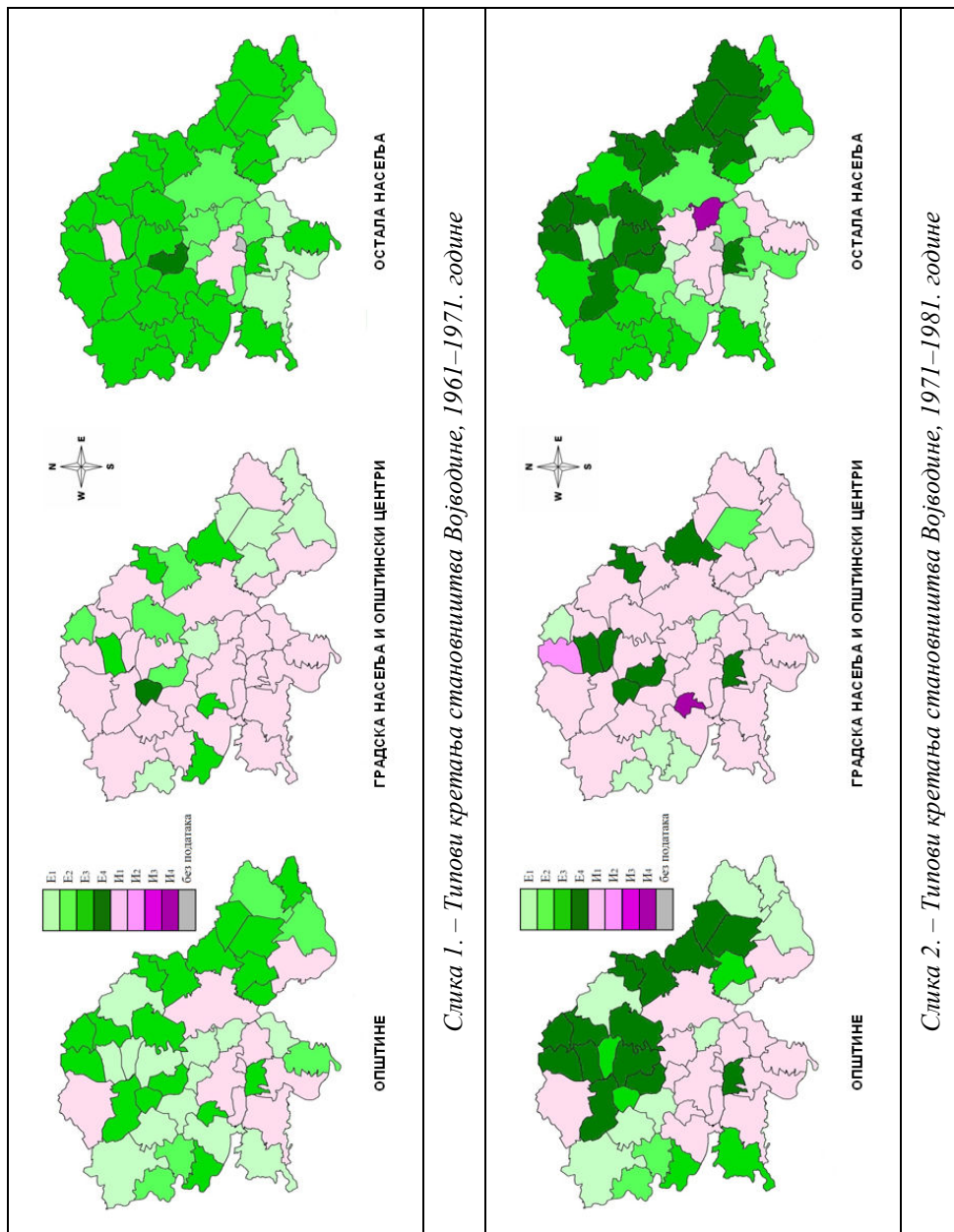
У првој деценији 21. века транзициони трендови типова популационе динамике се манифестују кроз територијално ширење демографски најугроженијих простора захваћених изумирањем становништва (Е4), уз све јаснију диференцијацију простора које одликују имиграциони типови кретања становништва. У последњем међупописном периоду (2002–2011) 82,6% општина било је егзодусног карактера, односно имале су тренд изумирања. Иако се број имиграционих општина у прошлом периоду, у односу на период 1981–1991. године повећао за око пет пута, у овом периоду се у односу на претходни период смањило за четири пута. Све ово указује на значајне осцилације у типовима кретања становништва на територији Војводине у последњих пола века. Највећи број имиграционих општина је имао тренд врло слабе регенерације имиграцијом (10,8%), док су остали имиграциони типови били заступљени у по једној општини, односно општина Нови Сад је имала експанзију имиграцијом (И1), општина Петрова-

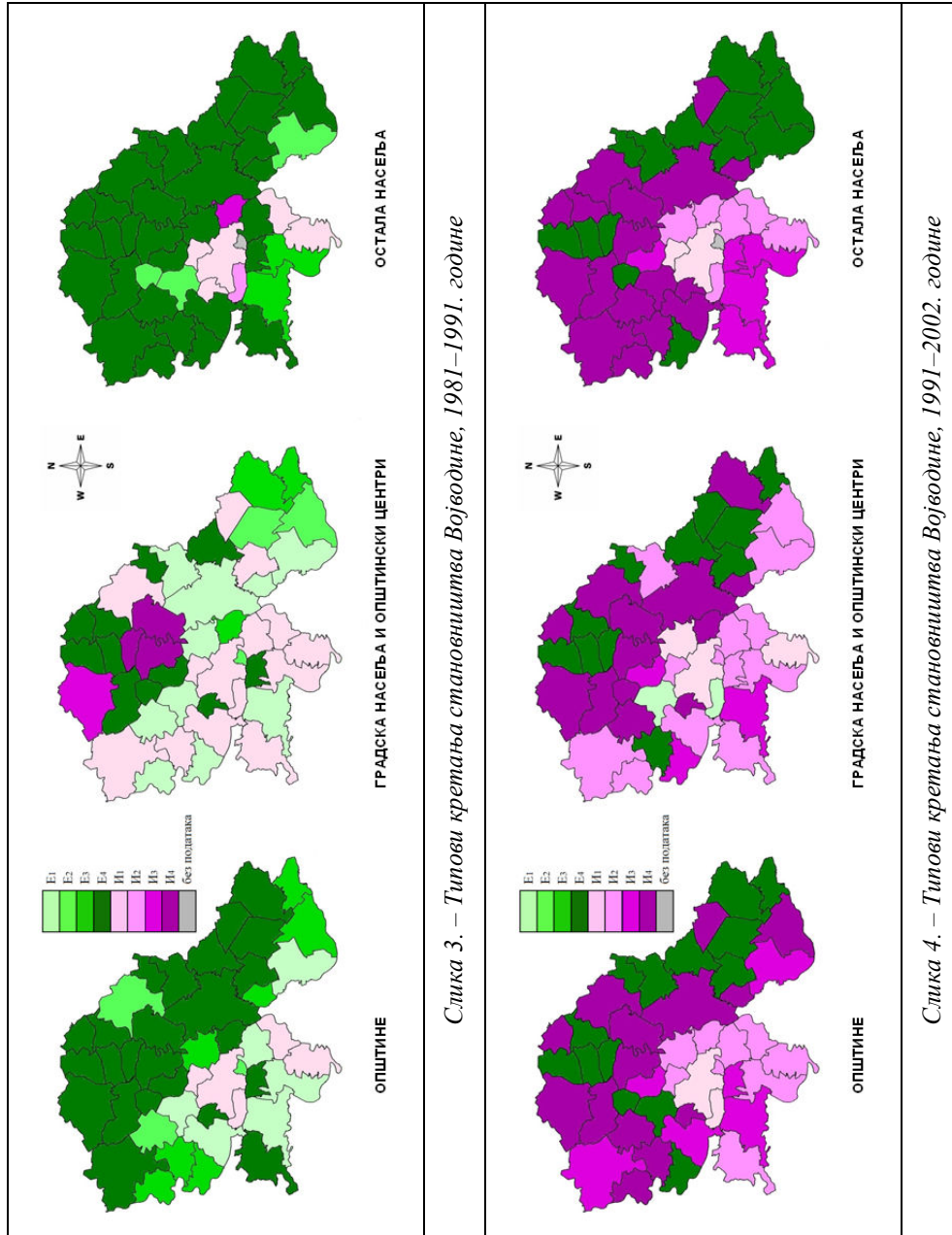
радин регенерацију имиграцијом (И2), а општина Темерин слабу регенерацију имиграцијом (И3). То је у вези са јачањем концентрације становништва на простору Града Новог Сада и његовог гравитационог подручја. У овом периоду у више од 2/3 општина, градска насеља и општински центри имају егзодусни карактер. Изразита депопулација била је заступљена у општинском центру Пећинци, док су трендом изумирања ова насеља била захваћена у 71,7% општина. Експанзију имиграцијом имала су градска насеља у општини Нови Сад, а регенерацију имиграцијом у општини Петроварадин. Преосталих 21,7% општина чија су градска насеља била захваћена имиграцијом, припадала су тренду врло слабе регенерације имиграцијом. То је у вези са чињеницом да су у последњем међупописном периоду миграције ка градским насељима и општинским центрима знатно ослабиле (Спасовски, М., Шантић, Д., Јавор, В., 2014:383). У највећем броју општина у осталим насељима (93,4%) је био присутан тренд изумирања, док су само у три општине ова насеља има имиграционе трендове. Остала насеља у општини Петроварадин су имала експанзију имиграцијом, а у општинама Беочин и Темерин врло слабу регенерацију имиграцијом.

У Војводини је током педесетогодишњег посматраног периода, од укупно 46 општина, 13 општина константно имало егзодусни карактер, док је имиграцијом константно било захваћено свега три општине (Беочин, Нови Сад и Петроварадин). Општине Алибунар, Житиште, Кањижа, Нова Црња, Сента, Сечањ и Чока изумирањем су захваћене у периоду 1971–1981. и тај тренд су задржале до данас.

У 6 општина (Инђија, Нови Сад, Петроварадин, Стара Пазова, Суботица и Темерин) у градским насељима је константно била присутна имиграција различитог интензитета, док се посебно издвајају градска насеља у општини Нови Сад, у којима је константно био доминантан тренд експанзије имиграцијом (И1). Градска насеља и општински центри су непрекидно били захваћени егзодусом у општинама Алибунар, Нова Црња, Сента и Сечањ. Посебно се истичу последње три наведене општине, у којима је од 1971. године у овим насељима присутан тренд изумирања.

Остала насеља су константно имала имиграциони карактер у општини Петроварадин, док су у општини Нови Сад била имиграциона у четири од укупно пет посматраних међупописних периода.

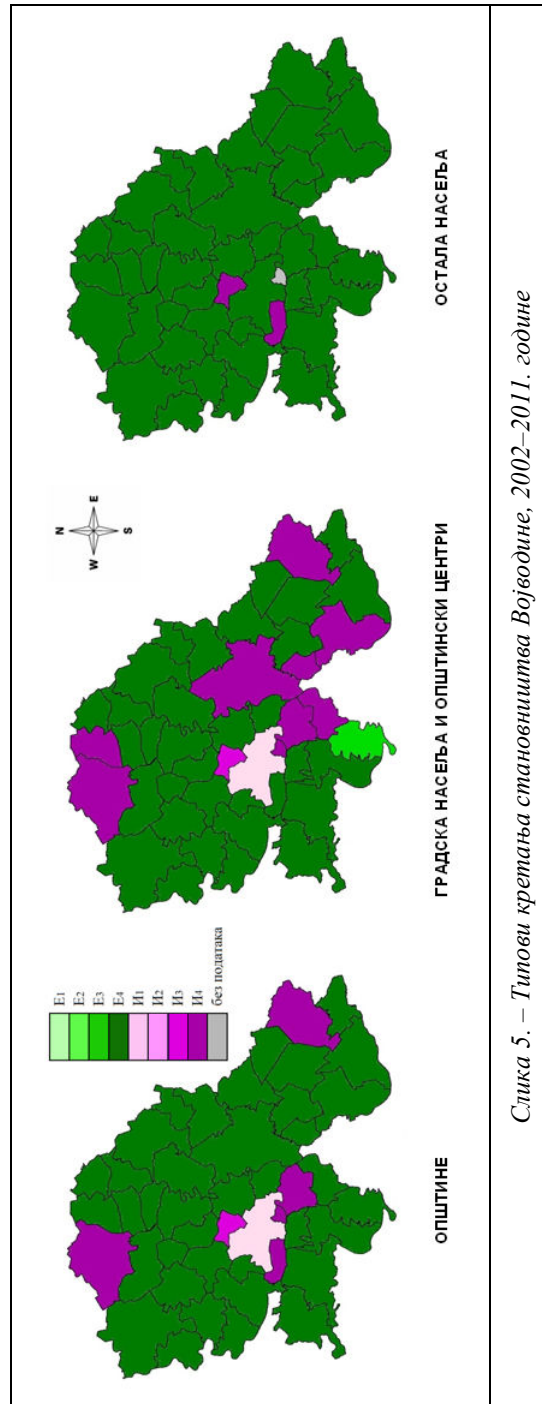

Слика 3. – Типови кретања становништва Војводине, 1981–1991. године

Слика 4. – Типови кретања становништва Војводине, 1991–2002. године

Вања Јавор

Слика 5. – Типови кретања становништва Војводине, 2002–2011. године

Закључак

Типови општег кретања становништва представљају синтезне показатеље демографског развоја, који укључују више обележја популације и на тај начин указују како на квалитативне, тако и на квантитативне одлике становништва, упућујући на процесе у развоју становништва у садашњости и будућности. Иако су ови показатељи у нашој литератури у употреби још од 1970-их година, они не губе на значају. Типови општег кретања представљају полазну основу за посматрање становништва као система, у којем влада међузависност и интеракција свих компоненти. Током последњих деценија 20. века дошло је до значајних промена у транзицији типова кретања становништва Војводине, што је у вези са чињеницом да је природна репродукција испод просте замене генерација захватила готово читав простор Војводине, како градска, тако и остала насеља. Као последица наведеног изражена је доминација емиграционих типова, пре свега типа изумирања становништва, у коме су обе компоненте популационе динамике негативне. То се у последњих пола века рефлектовало кроз значајно смањење имиграционих подручја и још значајније и израженије ширење подручја захваћених изумирањем становништва. Данас је више од 4/5 територије Војводине захваћено овим трендом. Заостајање у економском развоју осталих насеља и појединих области интензивирало је емиграцију становништва у радном и репродуктивном периоду. Рурални егзодус се појачава из године у годину, на шта указују подаци из пописа, и води ка демографском пражњењу. У том је процесу број насеља (посебно осталих), у којима се смањује број становника у порасту.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Војковић, Г. (2007). *Становништво као елемент регионализације Србије*. Београд: Српско географско друштво.
- Матијевић, Д., Тошић, Б., Лукић, В. (2005). Утицај миграција на популационе и функционалне промене сремских општина. *Гласник Српског географског друштва*, 85 (1), 111–120.
- Спасовски, М. (2003). Депопулација и популациона експанзија – резултат демографске транзиције и основа регионализације. *Демографске основе регионализације Србије*. Београд: Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ, Посебна издања, књ. 54.
- Спасовски, М., Шантић, Д., Радовановић, О. (2012). Историјске етапе у транзицији природног обнављања становништва Србије. *Гласник Српског географског друштва*, 92 (2), 23–60.
- Спасовски, М., Шантић, Д., Јавор, В. (2014). Трансформација типова кретања становништва Србије као фактор управљања земљиштем. У *Зборник радова Петог научно-стручног скупа са међународним учешћем – Локална самоуправа*

- у планирању и уређењу простора и насеља. Асоцијација просторних планера Србије. Београд: Географски факултет Универзитета у Београду.
- Стевановић, Р. (2005). Избеглиштво и демографски раст становништва Србије. *Становништво*. 1 (4), 43–60.
- Фригановић, М. (1978). *Демогеографија, становништво свијета*. Загреб: Школска књига.
- РЗС (2012). *Природно кретање становништва у Републици Србији – 1961–2010., подаци по општинама*. Београд: Републички завод за статистику Србије.
- РЗС (2014). *Упоредни преглед броја становника 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002. и 2011, по насељима*. Београд: Републички завод за статистику Србије.

Vanja Javor

TRANSITION TYPES OF POPULATION TRENDS OF VOJVODINA FROM 1961. TO 2011.

Summary

Comparative analysis of changes in population dynamics on the territory of Vojvodina for the last five intercensus periods, applying the types of general population trends shows the advantages of this indicator, which is a very simple way to express very complex relations of population components. Although these indicators in our literature are used since 1970s, they do not lose their significance. During the last decades of the 20th century, there have been significant changes in the transition types of movement of the population of Vojvodina which is related to the fact that natural reproduction below the population replacement affected almost the entire territory of Vojvodina, in urban, and other settlements. As a consequence the dominance of emigration types is expressed, especially type extinction of the population in which both components of population dynamics are negative. This is reflected in the decrease of number of immigration municipalities and increase the share of municipalities with emigration character. In the last decade of the 20th century in terms of the war and disintegration of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia and the influx of refugees, exiled and displaced population to Vojvodina, in the short term have changed relations of natural increase and migration rate as the components of population dynamics, some municipalities of emigration exceeds in immigration types. During this period (1991. – 2002) compared to the previous observed, even two thirds of municipalities belonged to the immigration type. In the first decade of the 21st century, after the short-term altered state continued the negative trend from the 1980s, and thus more than four fifths of municipalities were affected by the exodus. The most unfavorable exodic trend (trend extinction of the population) are affecting urban settlements and community centers in 72% of the municipalities, while other settlements affected by this trend are in 93% of municipalities. Among immigration municipalities set aside are those belonging to the trend of very weak recovery immigration.